

תוכן העניינים

1	יובל גובני ורון מרגולין: מבוא
15	א. האדם והטבע: הגיונות וחלומות של קיצוני
35	ב. הנצח והרגע
44	ג. ההכרה ואי־יכולתה לענות על שאלת החיים
71	ד. על הדת
73	ד.1. ההכרה השכלית והתפתחות הדת הקדומה
78	ד.2. היווצרות הדת והקיבוץ החברתי
96	ד.3. על טיבו של הרגש הדתי
103	ד.4. הגורם הקוסמי בדת ובחיים החברתיים
109	ד.5. הדת הלאומית
118	ד.6. על דתו של בודהה
121	ד.7. היחס בין צורה ותוכן בחיים הדתיים
125	ה. השכל הנעלם
141	ו. החוויה ככלי השגה
156	ז. התפשטות וצמצום
161	ח. על התאחדות חיי ההתפשטות וחיי הצמצום ומשמעות השיבה אל הטבע
173	ט. השלטת ההכרה על החוויה ותוצאותיה
186	י. חוויה והכרה אצל בני אדם ובעלי חיים
194	יא. על היופי
208	יב. על האהבה

214	יג. על האדם העליון וצדק חברתי: לביקורת הניטשיאניות והמרקסיזם
218	יד. החיים כיצירה
226	טו. שיבה אל הטבע אל מול השתלטות על הטבע
237	טז. תרבות, טבע וחיים נעלים
245	יז. יעקב גולומב: אחרית דבר
297	יח. רשימת מקורות וספרות עזר
308	יט. מפתח העניינים

מבוא

יובל גובני ורון מרגולין

דמותו וכתביו של אהרן דוד גורדון זוכים להתעניינות מחודשת בעשורים האחרונים. גורדון נולד בשנת תרט"ז (1856) בכפר טרוינוב, שכיום נמצא באוקראינה, מת בשנת תרפ"ב (1922) ונקבר בקבוצת דגניה א, שהייתה לביתו בשנות חייו האחרונות. הוא נחשב לאחד מהאבות הרוחניים המייסדים של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, שראשיה כוננו את מדינת ישראל, אם כי מרבית השקפותיו ועמדותיו לא אומצו אפילו על ידי בני העלייה השנייה, הגם שראו בו את מורם. דמותו המופתית של גורדון וסיפור חייו היו מקור השראה מתמשך לדורות של צעירים שחיפשו בציונות הגשמה אישית ורוחנית.

חותמו של גורדון טבוע לא רק במישור האידיאי והאידיאולוגי של הציונות, אלא אפילו בתווי פניה הפיזיים – בכבישים ובדרכים – של מדינת ישראל. שלטי החוצות, המתחרים זה בזה בפיתוייהם ובהבטחותיהם לנוסעים ולעוברי האורח החולפים על פניהם, הפכו לחלק בלתי נפרד מתשתית מערכת הכבישים והתחבורה ברחבי העולם כולו. בישראל, לעומת זאת, קיים איסור המעוגן בחוק על הצבת שלטי פרסומת בצדי כבישים בין-עירוניים. היוצא מתחום עירובה של עיר זוכה אפוא להימלט, גם אם לשעה קלה בלבד, מתחום של תרבות הצריכה, המבקשת לחצוץ בינו לבין הטבע שמסביבו.

מעטים יודעים כי הקריאה לעקירתם של שלטי פרסומת מצדי הדרכים הושמעה לראשונה בפני הקורא העברי על ידי א"ד גורדון ביצירתו הפילוסופית, האדם והטבע, שנכתבה ברובה בעשור הראשון

של המאה העשרים.¹ כחמישים שנה מאוחר יותר, בעקבות חוק הדרכים (שילוט, תשכ"ה-1965), נעקרו שלטי הפרסומת לאלתר מצדי הדרכים הבין-עירוניות בישראל; מאחורי חקיקת החוק עמד, בין היתר, הסופר וחבר הכנסת ס' יזהר, שתיאר את עצמו כ"שומע האחרון של גורדון".²

ואולם, גורדון – "מורה האמת", כפי שכינה אותו בהערצה מרטינ בובר³ – מעולם לא נדחק לשוליה של התרבות העברית. ההתעניינות בו מוצאת את ביטויה בגל מרשים ועשיר של מאמרים וספרים המתפרסמים עליו⁴ ובשלל פעילויות תרבותיות, כמו ערבי קריאה ועיון

- 1 ראו להלן: **האדם והטבע** פרק טו: 231. מכאן ואילך בהפניות למהדורה הנוכחית של **האדם והטבע** האות מסמנת את הפרק, והמספר את העמוד.
- 2 ראו הלית ישרון, ריאיון עם ס' יזהר מאוגוסט 1994, בתוך הלית ישרון, **איך עשית את זה? – ראינות חדרים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד וספרי סימן קריאה, 2016: 291.
- 3 ראו את רשימתו הקצרה של בובר "מורה האמת: לזכרו של א.ד. גורדון ז"ל" (לבוב, 1923), שכונסה יחד עם דברים אחרים שכתב בובר על גורדון בקובץ מאמריו, **נתיבות באוטופיה**, אברהם שפירא (עורך), תל אביב: עם עובד, 1983: 253-264.
- 4 יותר מ-25 שנה חלפו מאז עודכנה לאחרונה רשימת הפרסומים על גורדון, שהוציא לאור בית גורדון בקיבוץ דגניה (**אהרן דוד גורדון – ביבליוגרפיה: מילואים ב' תשמ"ד-תשנ"ב**, דגניה: בית גורדון, 1992). מספר המאמרים שפורסמו על גורדון מאז הוא עצום, וכמו כן נכתבו עליו במהלך העשורים האחרונים עבודות תזה ודוקטורט רבות. כאן נוכל לציין רק את הספרים שהוקדשו אך ורק לגורדון או להשוואה בינו לבין הוגים אחרים. אבנר הולצמן, **גדעון כ"ץ, שלום רצבי (עורכים)**, **מסביב לנקודה: מחקרים חדשים על מ"י בריצ'בסקי, י"ח ברנר וא"ד גורדון**, עיונים בתקומת ישראל, קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2008; שי חורב, **איש מוסר ופועל: השקפת עולמו ומקומו האידיאולוגי של אהרן דוד גורדון במסגרת המנהיגות האידיאולוגית של תנועת העבודה**, חיפה: דוכיפת, 2007; אהוד פירר, **אדם חדש בצורת יהודי: עיון בהגותו של א"ד גורדון**, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2019; מוקי צור (עריכה וביאור), **את אינך בודדה במרום: מכתבים מא.ד. גורדון ואליו**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1998; גלילה רון-פדר-עמית, **העורג: סיפור חייו של א"ד גורדון**, מודן: בן-שמן, 2017; עינת רמון, **חיים חדשים: דת, אימהות ואהבה עליונה בהגותו של אהרן דוד גורדון**, ירושלים: כרמל, 2007; שלום רצבי, **אנרכיזם ב"ציון"**: בין מרטינ בובר

בכתביו, המאורגנות על ידי צעירים שעניינם בגורדון הוא תרבותי, רוחני וקיומי. מה יש בו, בגורדון, ההוגה והחולם, למרות מאה השנים שחלפו מאז כתב את **האדם והטבע**, המאפשר לו לשוב ולהלך קסם על רוחם ודמיונם של צעירים ומתעניינים חדשים? ומדוע ראוי **האדם והטבע** להימנות עם ספרי המופת של הפילוסופיה המערבית המודרנית?

I

יצירה פילוסופית, כמו כל אובייקט תרבותי אחר, אינה נוצרת בחלל ריק אלא במקום ובזמן מסוימים. ככזו היא מבטאת, גם אם לעיתים על דרך השלילה, את רוח תקופתה, ומשתקפים בה אורותיה וצלליה של התרבות, או מצרף התרבויות שבהן נוצרה. **האדם והטבע** אינו ספר יוצא דופן בהקשר זה. שני פרקיו הראשונים של הספר התפרסמו בשנים 1910 ו-1913 בביטאונה של מפלגת הפועל הצעיר, שגורדון שימש כמנהיגה הרוחני, אם כי בהתרסה האופיינית לו מעולם לא הצטרף באופן רשמי לשורותיה. מאמרים אלה היו לאמיתו של דבר ביכורי הגיגים פילוסופיים והתבלטו באופיים המטפיזי, האוניברסלי והכלל-אנושי. יתר פרקיו של **האדם והטבע** נותרו בעיזבוננו של גורדון והתפרסמו רק לאחר פטירתו, במחצית השנייה של שנות העשרים, במסגרת המהדורה הראשונה של כל כתביו.

לאהרן דוד גורדון, תל אביב: עם עובד, 2011; אליעזר שביד, היחיד: עולמו של א.ד. גורדון, תל אביב: עם עובד, 1970; אליעזר שביד, מסות גורדוניות חדשות: הומניזם, גלובליזציה, פוסט מודרניזם והעם היהודי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2005; אליעזר שביד, לבירור רעיונו של אהרן דוד גורדון מיסודו, ירושלים: מוסד ביאליק, 2014; שרה שטרסברג-דיין, יחיד אומה ואנושות: תפיסת האדם במשנותיהם של א.ד. גורדון והרב קוק, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1995; אילון שמיר, בשביל החיים: תורת הנוכחות של אהרן דוד גורדון, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2018; אברהם שפירא, אור החיים ב"יום קטנות": משנת א.ד. גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות, תל אביב: עם עובד, 1996.

ג. ההכרה ואי־יכולתה לענות על שאלת החיים¹

האדם, בעל ההכרה, רואה בטבע כעין שני עולמות שונים, שתי בחינות הוויה שונות, הנבדלות זו מזו הבדל תהומי: טבע הווה (או טבע דומם) וטבע חי. הטבע ההווה בחינת הווייתו פשוטה וכוללת, אין האדם רואה בה אלא חומר ותנועה וצירופי־תנועה לאי־סוף. זהו הטבע בעצם; הבריאה העולמית האי־סופית כולה. והטבע החי בחינת הוויה מיוחדת לו, כעין תוספת על בחינת ההוויה העולמית הכללית הבאה לידי גילוי בשיטה של גופים שונים, ערוכה בשתי מדרגות ראשיות־יסודיות, זו למעלה מזו: צומח וחי (הכולל גם את האדם). כי על כן קוראים עוד לטבע החי טבע אורגני ולטבע ההווה (או הדומם) – בלתי אורגני. הטבע החי [האורגני] הידוע לאדם הוא מעט הכמות מאוד בערך

1 כל הכתוב מכאן ואילך לא התפרסם בימי חייו של גורדון, אלא הודפס מתוך העיזבון לאחר מותו. כותרות הפרקים מכאן ואילך הן של העורכים. לאחר התמודדותו בפרק הקודם עם רעיון השיבה הנצחית של ניטשה נפנה גורדון בפרק זה להגן על תפיסת ה"אני" המורכבת שלו. לטענתו, ה"אני" המכיר וה"אני" החי, למרות השונות שביניהם, או דווקא בגללה, משלימים ומזינים זה את זה. במהלך הפרק גורדון מפתח תפיסה זו מתוך התמודדות עם ואל מול הוגים וזרמי מחשבה שהתכחשו לקיומו של "אני" חי כ"אני" המנותק לחלוטין מן ההכרה או התעלמו ממנו. במהלך הפרק גורדון מציג לסירוגין שלושה טיעונים מרכזיים, שאפשר להציגם באופן הבא: (א) ההיסק שלפיו מה שאינו מוכר אינו קיים, בטל מבחינה ספקולטיבית. מה שאינו מוכר פשוט אינו מוכר ותו לא; (ב) ה"אני" המכיר אינו יכול באופן עקרוני להכיר את עצמו, ומכאן שבתשתיתו נמצא "אני" בלתי מוכר ("אני חי"). יתר על כן, וזה העיקר (ג) הוודאות שיש לכל אחד ואחד מאתנו בנוגע לקיומו של ה"אני" שלו היא חווייתית, וככזו היא בלתי אמצעית ובלתי ניתנת להפרכה על ידי שיקול ספקולטיבי כזה או אחר. טענה זו היא מעין וריאציה קיומית על ההוכחה לקיומו של האל במסורת הדתית הימי־ביניימית.

לטבע ההווה [בלתי אורגני]; מעט הכמות מאוד אפילו רק ביחס לטבע ההווה של כדור הארץ בלבד. מלבד מה שהאדם, בן כדור הארץ, אינו יודע מאומה על דבר הטבע החי של יתר גרמי השמים, כלומר אינו יודע אם יש שם בכלל טבע חי – אם כי, מצד אחר, ההיגיון מחייב כי אין החיים חלק כדור ארצנו בלבד. אולם באיכות, כלומר בערכו לגבי בעל ההכרה, שקול הטבע החי, אפילו רק באותה המידה שהוא יודע לאדם, כנגד כל הטבע ההווה, כנגד כל הבריאה האין־סופית. שהרי בטבע החי כלול כוח ההכרה אשר רק על ידו יודע בעל ההכרה על דבר מציאותה של כל הבריאה העולמית; או – אם לדבר בלשון תורת ההכרה – אשר רק על ידו יש מציאות לכל הבריאה העולמית, כלומר יש מציאות לגבי בעל ההכרה, ומבלעדי ההכרה אין הוא יכול לצייר לו מציאות כלל.

העיקר הוא אפוא ההכרה, יותר נכון, ההכרה היא בעיני בעל ההכרה הכול. היא בעיניו האספקלריה היחידה, שמתוכה הוא משיג את כל הבריאה, שמתוכה הוא משיג את הכול. בהכרה משתקפת בשבילו כל ההוויה האין־סופית בכל הופעותיה השונות לאין־סוף, שבכללן קוראים להן מציאות. ביתר דיוק, על פי ביקורת ההכרה הצרופה,² אין ההכרה בכל מה שמושג לה משיגה את הדבר כשהוא לעצמו, כי אם את הרשמים מהדבר, כפי שהם מגיעים אל ההכרה דרך צינורותיה של נפש המכיר. נמצא, כי מה שההכרה משיגה בתור מציאות, בתור דבר חיצוני להכרה, אינו בעצם גם הוא אלא דבר פנימי או פעולה פנימית: סכום של רשמים, שנפש המכיר מתרשמת בהם מהדבר המושג, אם מבחוץ, באמצעות החושים החיצוניים – הראות, השמע וכו' – או מבפנים, באמצעות ההרגשה הפנימית, ושההכרה מצרפתם ומאירתם על פי דרכה ואוצלת להם צורה וישות של הוויה, של מציאות. נמצא בשורה

2 במהדורת הפועל הצעיר, כמו גם במהדורת ברגמן־שוחט, הוחלף הביטוי "ביקורת ההכרה הצרופה", שמופיע בכתב היד, בביטוי "תורת ההכרה", ובכך טושטשה התייחסותו הישירה של גורדון לקאנט ולהתמודדותו עם המושג "הדבר כשהוא לעצמו" ועם רעיונות מרכזיים נוספים בביקורת התבונה הטהורה, המכונה על ידי גורדון "ביקורת ההכרה הצרופה".